

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

AFƏT CUMAR QIZI
SEYİDOVA

AVROPA MƏDƏNİYYƏTİ
VƏ DÜNYA SİVİLİZASİYASINA
ONUN TƏSİRİ

METODİK VƏSAİT

BAKI – 2015

Giriş

Dünya sivilizasiya tarixinin müasir mərhələsində şəxsiyyət, cəmiyyət və dövlətin həyatında mədəniyyətin əhəmiyyəti dönmədən artmaqdadır. İnsanın həyat fəaliyyətinin təkmilləşməsi, qloballaşmadan yaranan yeni tələblər, dövlət və cəmiyyətin inkişafı, yeni texnologiyalardan düzgün istifadə üçün şəxsiyyət və liderlərin hazırlanmasına olan ehtiyac siyasi, sosial-iqtisadi və beynəlxalq proseslərin sistemli kulturoloji təhlilinə xüsusi ehtiyac yaratmış, bu isə öz növbəsində humanitar elmlərin qovşağında yaranan bu sintezli elm sahəsinin əhəmiyyətinin artmasına səbəb olmuşdur.

Mədəniyyət – tarixən dəyişən, sosial tələblərlə şərtlənən geniş anlayış olub, konkret tarixi dövrün məhsulu, onun siyasi və iqtisadi nəticəsinin təsirinin nəticəsidir. O, insanın şüuru, psixikası və daranişi ilə bağlı olmaqla yanaşı, həm də dövlətin və xalqın maddi prosesləri, tarixi inkişafı ilə sıx əlaqədədir. Hər bir dövr, hər bir xalq və hər bir nəslin öz mədəniyyəti və onun haqqında öz təsəvvürləri var. Mədəniyyət insan şüurunu, fərd, cəmiyyət və dövlətin həyat, məişət və fəaliyyətini, texnologiyaları, istehsal və maddi vasitələri, iqtisadiyyat və siyasət, həyat tərzini, ənənələr, millət və xalqların adətləri və mədəni irsi, milli və bəşəri ruhi dəyərlər, hüquqi, etik və estetik normaları, ictimai və beynəlxalq münasibətləri əhatə edir.

Müasir tarixi şəraitdə dünya mədəniyyətinin öyrənilməsinin çox böyük əhəmiyyəti vardır. Bu gün dünyada gedən dərin sosial hadisələr, o cümlədən qloballaşma problemi bunu daha zəruri tələbatə çevirir. Çünki yer kürəsinin bir hissəsində baş verən hadisələr tez bir zamanda hamıya məlum olmasa da, planetin bütün ölkə və xalqlarına təsir edir. Bu inteqrasiya bütün tarixi dövrlərdə olmuş və sakini olduğumuz müasir günlərdə daha geniş vüsət tapmaqdadır. Buna şərait yaradan ən başlıca amil radi, televiziya, peyk əlaqələri, internet və digər müasir texnologiyalardır ki, məhz bunların nəticəsində dünyada vahid informasiya məkanı yaradıla bilmişdir.

Bəşəriyyət qarşısında iqtisadi, xammal, ərzaq, ekoloji, demoqrafik və digər bu kimi qlobal problemlər dayanmaqdadır. Bütün bunların həlli dünyanın iqtisadi, elmi-texniki, intellektual və mənəvi resurslarının bütün ölkə, xalq, hətta hər bir kəsin gücündən birgə razılaşıdırılmış şəkildə istifadəsini tələb edir. Ölkə, xalq və insanların birliyinə nail olmanın ən optimal vasitələrindən biri isə məhz mədəniyyətlərin bir-biri ilə əlaqəsi, bir-birinə nüfuz edərək inteqrasiyasıdır. Digər xalqların mədəniyyətləri, onların özünəməxsus xüsusiyyətləri və cəhətləri ilə tanışlıq öz milli mədəniyyət və incəsənətinin daha dərindən dərkini üçün çox böyük əhəmiyyət kəsb edir. Təkcə digər mədəniyyətləri öyrənməklə işi bitmiş hesab etmək olmaz. Burada həm də doğmalığ, yaxınlıq axtarmaq məqsəduyğundur. Müasir sivilizasiya üçün zəruri və aktual olan mədəniyyətlərin dialoqu yalnız bu yolla mümkündür.

Dünya mədəniyyəti tarixinin, müasir mədəniyyətlərinin rəngarəngliyinin, müxtəlif ölkə və xalqların mədəni özünəməxsusluğunun öyrənilməsi mənimsənilməsi sayəsində bəşəri birliyə, hər bir fərdin özünüinkışafına, sivilizasiyanın irəliləyişi yollarında müasir qlobal problemlərin həllinə nail olmaq mümkündür. Bunsuz insanların planetar birliyi yarana bilməz.

1. Mədəniyyət

“Mədəniyyət” anlayışının tədqiqi, onun həm elmi, həm də həyati, praktiki mahiyyətinin dəqiqləşdirilməsi bir sıra elmlərin – antropologiya, arxeologiya, etnologiya, dilçilik, psixologiya, tarix, fəlsəfə, mədəniyyət fəlsəfəsi, mədəniyyətin sosiologiyası və digər sahələrin öyrənilməsi ilə də çox sıx bağlıdır. Bu elm sahələrinin tədqiqatçılarının fikirlərini eyni məxrəcə gətirən amillərdən birini, məhz “mədəniyyət” anlayışının təyinatının eyni məzmununda izahı təşkil edir.

Beləliklə, “mədəniyyət” – latınca “kultura” (cultura) sözündən olub, işləmə, qulluq etmə, yaxşılaşdırma, həmçinin tərbiyə, inkişaf, tərəqqi deməkdir. Bu anlayışın mənşəyi isə “kolo”, “kolero” (kolo, kolere) sözlərindən gələrək torpaqşünaslıqla məşğul olma, torpaqla işləmək, burada çalışmaq, “kultus” – “təzədən işlənmiş” mənalarını ifadə edir.

Qədim xalqlardan biri hesab edilən və Şərqi sivilizasiyasının aparıcı dirəklərindən olan çinlilər və hindlilər də “mədəniyyət” anlayışını öz fəlsəfi nəzəriyyə və təlimlərinə müvafiq mənalandırmışlar. Belə ki, qədim çinlilərdə bu söz “jen”, Hindistanda “dharma” anlayışı ilə, türklərdə isə “kültür” formasında ifadə olunur. Çox qəribədir ki, mənşəcə soykökü türk olan bizim xalqın dilində “kultura” anlayışı “mədəniyyət” sözü ilə ifadə olunaraq ərəb dilindən gətirilib. Belə ki, ərəb dilində “mədoətun” anlayışı “şəhər” sözü ilə bağlıdır. Bu, xam vəziyyətində olanın insan əli ilə dəyişdirilməsi, təkmil formaya salınması mənasını verir. Bununla yanaşı, şəhər münasibətləri, şəhərin həyat təzi səhra əhalisinin, bədəvilərin kobudluğuna, onların qaba həyat təzinə qarşı istiqamətləndirilirdi. “Kultura”, “mədəniyyət” anlayışlarının “şəhər” sözü ilə əlaqələndirilməsi digər tərəfdən antik polislə bağlı idi. Belə ki, polis – qədim sivilizasiyada tərəqqinin sinonimi kimi işlənərək şəhərin azad vətəndaşları kimi qəbul olunurdu. Onların əsas borcunu şəhərin qayda-qanunlarına tabe olmaq, onları qorumaq, xidməti işlərdə layiqincə qulluq etmək, xalq yığıncaqlarında yaxından iştirak edirdi. Belə şəhərlərdə mədəniyyət “tərbiyə”, “kult” (sitayış, ayin), “becərmə” mənalarını ifadə edirdi. Digər tərəfdən “kultura” ifadəsinin başqa etimoloji mənalarından birini

şərəf, sitayiş, kult təşkil etdiyindən onu həm də “dini sitayiş” anlamında qəbul etmək zəruridir. “Kultura” sözünün dinlə, dini sitayişlə bağlılığına istinad edən bir çox müəlliflər, xüsusilə, müasir dinşünas alim A.Men belə hesab edir ki, hər bir mədəniyyətin tamamlanması üçün “inam” hissi və əqidəsi başlıca yer tutmalıdır. Bir çox müəlliflər isə, belə hesab edirdi ki, dini əqidəsi, inamı olmayanı mədəni hesab etmək düzgün deyil. “Mədəniyyət” sözünün təhlilində bu fikirlərin hansının düzgün olub- olmamasından asılı olmayaraq bir fikir diqqətəlayiqdir ki, həmin anlayışın mahiyyətinin düzgün dərk edilməsində yuxarıda söylənənlərin hər birinin özünəməxsus obyektiv qiyməti vardır.

“Mədəniyyət” anlayışının müasir anlamı ilk dəfə Almaniyada öz təsdiqini tapmışdır. Artıq XVIII əsrin axırlarında bu söz alman ədəbiyyatında iki mənada – birincisi, bilik və peşələrin köməkliyi ilə təbiət üzərində hökmranlıq, ikincisi isə şəxsiyyətin mənəvi zənginliyini bildirirdi. “Kultura” sözünün bu mənaları yavaş-yavaş bütün Avropa dillərinə daxil oldu.

Mədəniyyət fenomeninin müxtəlif aspektlərindən tədqiqi müasir kulturologiyada özünəməxsus yer tutan sahələrdən birinə çevrilmişdir. Bu tədqiqatları birləşdirən vahid amil onun tarixi proses kimi qəbul edilməsidir.

Beləliklə, mədəniyyəti aksioloji mövqedən dərk etmək bəşəriyyət tərəfindən məqsədyönlü yaradılmış, qorunmuş və inkişaf etdirilmiş dəyər və sərvətlər toplusunun tanınması deməkdir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

Azərbaycan dilində

1. Azərbaycan tarixi I c. (Z.Bünyadov, Y.Yusifov). B., 1994
2. Əliyev R. Azərbaycan VII-XIV əsrlərdə. B., 1980
3. Kulturologiya. Dərslik. ADMİU-nun “Mədəniyyətşünaslıq” kafedrasının nəşri. B., 2003.02
4. Mahmud İsmayıl. Azərbaycan tarixi. B., 1997

5. “Mədəniyyət tarixi və nəzəriyyəsi” kafedrasının professor – müəllim heyətinin elmi işçilərinin məcmuəsi. B., 1995
6. Mədəniyyətin aktual problemləri (ADMİU-nun “məd. tar. və nəzər” kafedrasının elmi məqalələr toplusu). B., 2000
7. Mədəniyyət, problemlər, perspektivlər. Elmi məqalələr toplusu. B., 2001
8. Mədəniyyət, problemlər, perspektivlər. II h. B., 2002
9. Mədəniyyət, problemlər, perspektivlər. IV h. B., 2003
10. Mədəniyyət nəzəriyyəsinin öyrənilməsinə dair metodik göstərişlər (S.Şahhüseynova). B., 1999

Rus dilində

11. Культурология (сост.А.А.Радугин). М.,1999
12. Культурология. Краткий тематический словарь. Ростов – на-Дону. 2001
13. Нестерева. Культурология. Задачи по курсу
14. Матье М. Искусство Древнего Египта. М., 1970
15. Мен А. История религин. В 7 тт. М., 1991

2. İbtidai icma dövrü mədəniyyəti

Arxeoloqlar qədim insanların hazırladıqları müxtəlif alətlər əsasən ibtidai dövrü daş və metal (mis, tunc və dəmir) dövrlərinə görə müəyyənləşdirirlər.

Daş dövrü qədim (paleolit), orta (mezolit) və yeni (neolit) daş dövrü kimi mərhələlərə bölünür. Daş dövrünün təxmini xronoloji sərhədləri e.ə. 2,5-3 milyon ildən – e.ə. VI min illiyi nəzərdə tutur. Paleolit, öz növbəsində üç dövrə: aşağı, orta və yuxarı (və ya son) paleolitə bölünür. Daş dövrü mis və tunc dövrü ilə əvəz olunur ki, sonuncu b.e.ə.III-II minillikləri əhatə edir. Daha sonra (b.e.ə.I minilliyin əvvəli) dəmir dövrü başlanır.

İbtidai insan torpaq və heyvandarlıqla məşğul olmuşdur. Bundan öncə isə, o, minillər ərzində öz dolanışığını üç yolla: yığıcılıq, ovçuluq və balıqçılıqla təmin etmişdir.

İbtidai cəmiyyətin tarixi amerikalı etnoqraf L.Q.Morqanın “Qədim cəmiyyət” adlı tədqiqatında öz əksini tapmışdır. Aparılan tədqiqatlar bir daha sübut edir ki, insan təkcə təbiətin tərkib hissəsi olmamış, o həm də incəsənət vasitəsilə özünü formalaşdırmış və kamilləşdirmişdir. Bunu sübut edən bir çox dəlillər mövcuddur. Xüsusilə, dünya arxeologiya elminin mütəxəssisləri bu haqda yetərincə misallar göstərmək iqtidarındadırlar. 1836-cı ildə Şaffoda (Vyana departamenti) məşhur arxeoloq Eduard Larte tərəfindən xüsusi rəsimlərlə cizgilənmiş lövhəciklərin tapıntısı bu sahədə ən dəyərli nümunələrindəndir. O həm də La Madlendə (Fransa) mamont təsvirini də tapmışdır.

Son paleolitdə əldə edilən musiqi alətləri xüsusi maraq doğurur. Çernovitsk vilayətində Dnestrin sağ sahilində Moldova düşərgələrindəki qazıntılar zamanı arxeoloq A.P.Çerniş son paleolitə aid olan mədəni təbəqədə şimal maralının buyuzundan hazırlanmış 21 sm uzunluğunda fleyta tapmışdır.

İbtidai incəsənətin əsas sahəsini ornament təşkil edir. Paleolit dövründə o çox geniş tətbiq olunmuşdur. Hələ XIX əsrdə Mezin paleolit düşərgəsində (Ukrayna) daş və sümük alətləri üzərində həndəsi ornamentlər aşkar etmişdir. Həndəsi

naxışlar qolbaq və digər müxtəlif fiqurlar üzərində öz təcəssümünü tapmışdır. Bu cür ornamentlər əyri xətt və cizgilərdən ibarətdir.

Abstarkt naxışlarla ibtidai rəssamlar təbiəti əks etdirmiş, onun surətini yaratmışlar.

Bir çox tədqiqatçılar belə güman edirlər ki, yuxarı paleolit incəsənəti təkcə sənətdən ibarət deyil, o həm də ibtidai insanların dini-magik görüşlərini əks etdirir.

Neolit və tunc dövründə ornament daha da çiçəklənməyə başlayır. Buradakı təsvirlər mürəkkəb anlayışları ifadə edir. Dekorativ-tətbiqi sənətin və bir çox növləri – keramika və metalın yenidən işlənməsi formalaşmağa başlayır.

Tunc dövründən başlayaraq yırtıcı heyvan tədricən aradan çıxmağa başlayır. Hər yerdə quru həndəsi sxemlər vüsət tapır. Məsələn, Azərbaycan, Dağıstan, Orta və Mərkəzi Asiya dağlarında keçi profilləri üstünlük təşkil edir. İnsanlar petroqliflərin (petroqlif – yunan sözü olub, petros – daş, glirhe – kəsmə, qaya təsvirləri) yaradılmasına daha az səy göstərirlər.

B.e.ə. III minilliyə, tunc dövrünün erkən çağına aid olan Şimali Qafqaz mədəniyyəti Maykop adını almışdır. Bu ad məşhur Maykop kurqanı abidəsinə uyğun adlandırılmışdır. Maykop mədəniyyəti Taman yarımadasının şimal-qərbindən Dağıstanın cənub şərqinə qədər yayılmışdır.

İbtidai cəmiyyətin sonlarına doğru bədii peşələr və sənətlər geniş vüsət tapmağa başlayır: bürüncdən, qızıl və gümüşdən müxtəlif məmulatlar hazırlanır.

İbtidai dövrün sonlarına yaxın memarlığın yeni-yeni növləri – qalalar yaranmağa başlayır. Bu cür tikililər kobud surətdə cilalanmış nəhəng daşlardan hazırlanır. Belələrinə Avropanın bir çox yerlərində və Qafqazda rast gəlmək olur.

İbtidai mədəniyyətə aid əsas məqamlardan biri də dini təsəvvür və dünyagörüşdür. Bunlar əsasən animizm magiya, fetişizm, totemizm, erotik ayinlər, dəfn ayinləridir.

Müasir dinlərdə də fetişizm geniş yayılmışdır: məsələn, xristianlarda ikonalara etiqad belələrindəndir.

Etiquadın digər bir növü isə canlı və ağaclara olan sitayişdir ki, buna totemizm deyilir (Totem – şimali hindularda “əcdad, soy” deməkdir).

Totemizmin irsi, fraternal (yunanca – qardaşlıq), qrup, cinsi və fərdi növləri vardır. Tədqiqatçıların əksəriyyətinin fikrincə, fratrilər daha qədim hesab edilir. Fratrilər (icmanın bir neçə qruplara bölünməsi) daha kiçik nəslin qruplara bölünməsinə nəzərdə tutur.

İbtidai dövr incəsənəti dünya mədəniyyətinin gələcək inkişafı üçün baza olmaqla Qədim Misir, Şumer, İran, Hindistan, Çin incəsənətinin təşəkkülündə əhəmiyyətli dərəcədə rol oynamışdır.

2.1. Misir mədəniyyəti

Qədim Misir mədəniyyəti təşəkkül tapmış ən ilkin mədəniyyət mərkəzlərindəndir. O, təxminən b.e.ə. IV minilliyin sonundan b.e.ə.332-cı ilədək yaşamışdır. Misirin dövlət kimi formalaşması b.e.ə.IV minillikdə başlamışdır. Artıq yeni minilliyin əvvəllərində Nil çayının şimal və cənubunda 40-dan artıq şəhər yaranmağa başlayır. Minilliyin II yarısında iki iri dövlət birliyi: mərkəzi Buto olan Şimali (Aşağı) şahlıq və Cənubi (Yuxarı) şahlıq mövcud olur.

Bir çox əsrlər ərzində Misir dövlətində insanlar müxtəlif allahlara sitayiş etmiş və dini ayinlər icra etmişdir. Müxtəlif sayda allahlar təbiət qüvvələri və ictimai hadisələri tərənnüm edirdi. Ay – qadın, torpaq və hava isə kişi allahları kimi təcəssüm tapmışdır. Baş Allah – Günəş allahı Hepri və Heprer adlandırılırdı.

Məşhur piramidalar Qədim Misir mədəniyyətinin möhtəşəm abidələri hesab edilir. B.e.ə.III-II minillikdə piramida və allahlar üçün ehramlar daşdan tikilirdi. Piramidalar firon və tanınmış adamlar tikilir, kasıblar üçün bu ayin yerinə yetirilmirdi. Firon və ya digər varlı insanın bədəni Misirin isti və quru iqlimində mumiyləşdirilərək bir neçə yüzillik ərzində qorunurdu. Belə faktlar Misir cəmiyyətində insanların qeyri-bərabərliyini sübuta yetirirdi.

Arxeoloqlar yüzə qədər piramida aşkar etmiş olsalar da, onların heç də hamısı dövrümüzədək gəlib çatmamışdır. Piramidaların bir qismi hələ qədim dövrdə dağılıb itmişdir. Ən erkən çağlarda inşa edilən piramida firon Coserin adı ilə bağlı

olub. 5 min il bundan qabaqkı dövrə aid edilir. O pilləli olub, aya qalxan pilləkəni xatırladır. Onu İmxotep adlı memar düşünüb hazırlamışdır.

Öz ölçüsünə və şöhrətinə görə tanınmış piramidalardan biri Gizədəki firon Xeopsun şərəfinə ucaldılandır. Bu piramida 20 il ərzində yüz minlərlə insan əməyi nəticəsində ərsəyə çatmışdır. Piramidanın daxili ölçüsü hər hansı bir Avropa kilsəsinin yerləşə biləcəyi həcmdə olub, hündürlüyü 146,6 m, sahəsi 55 min.kv.m əhatə edir. Xeops ehramı hər birinin çəkisi təxminən 2-3 ton olan iri əhəng daşlarından ibarətdir. Alimlər belə bir tikintiyə təxminən 23000000 daşın sərf olunmasını hesablamışlar. Gizədəki Xeops ehramı ilə yanaşı Xefren və Migerin piramidaları öz möhtəşəmliyi ilə yer kürəsinin 7 möcüzəsindən biri hesab edilir.

E.ə.II minillikdə ehramlar artıq daşdan deyil, kərpicdən tikilməyə başladı. E.ə.I minilliyin əvvəllərinə yaxın fironların sərdabələri yad insanlardan gizlədilsə də bütün bunlar oğurluğun qarşısını ala bilmədi. Belə ki, sərdabələrin oğurlanması Qədim Misir tarixinin bütün dövrlərində baş verirdi.

Misirin musiqi mədəniyyətinin tarixi dünyada daha qədimdir. Musiqi qədim misirlilərin bütün həyat və məişətini – dini mərasimlərini, kütləvi bayramlarını müşayiət edirdi. Buraya rəqs, pantomima, dramatik səhnə və ədəbi nümunələr daxil idi.

Misirlilər həm də ilk dəfə ulduz kataloqu, ulduzlu ayın xəritəsini tərtib etmişlər. Su saatının icdadı da qədim misirlilərə məxsus idi. Başlıca və mühüm nailiyyətlər təbabətdə də əldə edilmişdi. Meyitlərin mumiyalaşdırılması sahəsindəki uğurlar insan anatomiyası, daxili orqanların hərtərəfli öyrənilməsi üçün ən başlıca səbəb oldu. Misir təbabətinin ən böyük uğuru, həm də qan dövrəni və ürək haqqında nəzəri biliklərin yayılmasındadır. Diş, göz həkimləri kimi dar ixtisaslar formalaşmağa başladı.

Coğrafi xəritələrin tərtibi sahəsində də qədim misirlilərin xüsusi xidməti olmuşdur.

Beləliklə, Qədim Misir tarixində və mədəniyyətdə əldə olunan nailiyyətlər ümumbəşəri xarakter daşıyaraq dünya sivilizasiyasının inkişafına xidmət etmiş oldu.

2.2. Mesopotomiya mədəniyyəti

Tarixi mənbələrdə hər iki mədəniyyət İkiçayarası mədəniyyəti kimi qəbul edilmişdir ki, bu da ilk növbədə həmin dövlətlərin Dəclə və Fərat çaylarının arasında yerləşməsi ilə izah edilir. “Mesopotomiya” sözü yunan dilindən tərcümədə “İkiçayarası” mənasını verir. Mədəniyyət tarixində bunu çox vaxt Şumer-Akkad mədəniyyəti kimi tanımaq da qəbul edilmişdir. Şumer-Akkad mədəniyyətinin, həm də belə adlandırılması digər vacib bir məqamla da izah edilir: şumerlər və Akkad şahlığı sakinləri müxtəlif dillərdə danışaraq, həm də ayrı-ayrı yazıya malik idilər.

Akkad dilini alimlər afroasiya dillərinin semit qrupuna aid edirlər. Akkad yazısı üzrə ən qədim mənbələr gil lövhələr üzərində olub, b.e.ə. XXV əsrə təsadüf edir.

Bu yazıdan xeyli əvvəl mövcud olan şumer yazısı daha qədimdir. Şumer haqqında məlumatlar bir də onu deməyə imkan verir ki, qədim sakinlər öz fikirlərini sim və ağac kəsikləri üzərində müxtəlif təsvirlərin verilməsi ilə bildirmişlər.

Yazı Şumer-Akkad mədəniyyətinin ən böyük nailiyyəti idi. Babillər tərəfindən o, bütün Ön Asiyada – Suriya və İranda geniş yayılmağa başlamışdır.

Yazı əsasında şumerlər bəşər tarixində ilk poema sayılan “Qızıl əsr”i, ilk elegiyanı (mərsiyə tipli şeir) yaratmışlar, dünyada ilk dəfə bibliografik kataloq tərtib etmişlər. Şumerlər, həmçinin tibbə aid reseptləri toplayaraq xüsusi toplu hazırlayan ilk xalq olmuşlar.

Şumerlərin dini görüşləri allahlara sitayiş üzərində qurulmuşdu. Belə ki, bu xalqın ən güclü allahları An, Enlil və Enki idi. An – Səma allahı olub, digər allahların atası hesab edilirdi, bütün insanlar hər bir işdə ona müraciət edirdilər. An allahı Uruk şəhərinin hamısı hesab edilirdi.

2.3. Çin mədəniyyəti

Çinin sivilizasiyası tarixi minillikləri əhatə edən qədim mədəniyyətlərdən biridir. Çinlilərin özlərinin təsdiq etdikləri kimi, ölkənin tarixi e.ə.III minilliyin sonlarına gedib çatan Yao, Şunya, Yuya hakimlərinin hökmranlıq dövründən başlayır.

Çin sivilizasiyasının uzun illəri əhatə edən inkişaf yolu dünya mədəniyyəti tarixində mədəniyyətin tamamilə yeni unikal tipini yaratdı. Qərb və qonşu hind mədəniyyətlərindən fərqli olaraq Çin sivilizasiyası daha rəasional və pragmatik səciyyə kəsb etmiş və edir. Hər bir çinli üçün ilk növbədə sosial etika və inzibati praktika müstəsnaııq kəsb edirdi.

Çin mədəniyyətində bir çox adət-ənənələr buddizmlə bir əlaqədardır. Məsələn, çay və çayıçmənin təşəkkülü haqqındakı əfsanə buna aiddir. Bu əfsanəyə görə buddaçılar etiqada zamanı gümrah olmalı, bir çox saat ərzində hərəkətsiz qalmalıdır. Bu zaman mürgüləmək və ya yuxuya getmək – böyük günah, eyib hesab edilirdi. Lakin bir dəfə görkəmli patriarx Boddixarma etiqada prosesində özü də bilmədən yatır. Oyandıqdan sonra hiddətlənən patriarx öz kipriyini kəsir. Bu zaman yerə düşən qan damlalarından çay kolunun yarpaqları yaranır. Ondan hazırlanan içki isə insana gümrahlıq verir. Bu bir əfsanə olsa da onun mahiyyətində böyük bir hikmət vardır.

Qədim çin mədəniyyətinin ən geniş yayılmış sənət növlərindən biri də dekorativ-tətbiqi incəsənət idi. Bu sənət aşağıdakı sahələr üzrə inkişaf edirdi: matal üzrə iş, toxuculuq, kağız, rəngli fanar, süni çiçəklərin, lak-şirəli məhsulların, kağız ilanların hazırlanması.

Nefrit, fil sümüyü üzərində oyma, nəqş işləməli dünya miqyasında tanınmış sənət növləridir.

Çini və keramika Çinin ən qədim kəşflərindən biridir.

Beləliklə, qədim sivilizasiyanın mühüm tərkib hissəsini təşkil edən çin mədəniyyətinin çox möhtəşəm yeri vardır. Öz unikalığı və humanizmi ilə fərqlənən qədim çin mədəniyyəti sonrakı tarixi dövr və mərhələlər üçün zəngin irs qoymuşdur.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat
Azərbaycan dilində

1. Azərbaycan tarixi I c. (Z.Bünyadov, Y.Yusifov). B., 1994
2. Əliyev R. Azərbaycan VII-XIV əsrlərdə. B., 1980
3. Mahmud İsmayıl. Azərbaycan Tarixi. B., 1997

Rus dilində

4. Азимов К. Ценностный мир человека в религиозно-философской доктрине зороастризма. Б., 1991
5. Алпатов. Всеобщая история искусства. М-л, 1948
6. Введение в культурологию (под.ред.Е.В.Попова). М., 1995
7. Есин. . Введение в культурологию. 1999
8. История древнего мира. М., 1997
9. Культурология. Краткий тематический словарь. Ростов – на-Дону. 2001
10. Бонгард-Левин Г.М.Древнеиндийская цивилизация. М., 1980, 1993
11. Всемирная история. В 13 т.м. 1955-1983
12. Дмитриева Н.А. Виноградова П.А. Искусство древнего мира. М., 1986
13. Любимов. Искусство древнего мира. М., 1971
14. Матье М. Искусство Древнего Египта. М., 1970

3. Antik dövr mədəniyyəti

3.1. Qədim Yunanıstan mədəniyyəti. Krit-Miken dövrü

Mədəniyyət tarixində hər bir dövr özünə görə qiymətli və təkrarolunmazdır. Tədqiqatçılar bu faktı təsdiqləyərək Qədim Yunan mədəniyyətinə xüsusi əhəmiyyət verirlər. Antik yunan mədəniyyətinə müasir ədəbiyyat janrları və fəlsəfə sistemi, sütunlu arxitektura və heykəltəraşlıq, astronomiyanın əsasları, riyaziyyat və təbiətşünaslıq daxildir. Qədim yunan mədəniyyətinin ən başlıca nailiyyəti isə insanın kəşfidir. Allahın yaratdığı insan ən ecazkar, mükəmməl və ali bir varlıqdır. Avropa tarixinə və mədəniyyətinə güclü təsir göstərən antik mədəniyyət, müasir dövrün tarixçilərinə “Yunan möcüzəsi”ndən danışmağa imkan yaradır.

B.e.ə. I minillikdə qədim şərq sivilizasiyası sönməyə başlayır və öz yerini Aralıq dənizində yerləşən regionların mədəniyyət ocağına verir. B.e.ə.VI əsrdən başlayaraq bu bölgənin mədəniyyət mərkəzi Yunanıstan olur. Yunan mədəniyyətinin inkişafında etnik və coğrafi şəraitin rolu böyük idi.

Yunanları kosmosdan gələn ağıllı, ilhamlı, məqsədyönlü və hər bir qarışıqlığa qarşı duran kimi qiymətləndirirdilər. Artıq dünyaya, təbiətə və kainata baxış estetik kateqoriyaların yaranmasına səbəb olur. Bu ,Qədim Yunan mədəniyyətinin tərkibinə daxil olub incəsənətdə xüsusi inkişaf – gözəllik, ölçü və harmoniyanı yaradır.

Qədim Yunan bədii mədəniyyəti üç əsas mənbədən qidalanır.

1. Egey dənizinin adasında yerləşən əhalinin qədim krit-miken incəsənəti. Bu özünü zəngin arxitekturaya malik olan Krit, Miken və Tirinf iqamətgahlarında göstərir, həmçinin rəsmlərində, keramika və qızıl əşyalarında büruzə verirdi.

2. Aralıq dənizi sahilindəki Kiçik Asiya və Finikiyalılar tərəfindən daxil olan kompozisiyalı arxitektura, Qədim Misirin incəsənəti də güclü təsir göstərirdi.

3. Dori tayfalarının incəsənəti. Şimaldan gələn Doru tayfalarının incəsənəti və özləri ilə gətirdikləri həndəsi üslub da Yunan mədəniyyətinə təsir göstərir.

Öz inkişaf tarixində Qədim Yunan mədəniyyəti bir neçə mərhələdən keçib. Bunlardan birincisi Krit-Miken mədəniyyətidir.

Yunan ərazisindəki qədim sivilizasiya tədqiqatçıları tərəfindən Krit-Miken mədəniyyəti adını almışdır. Bu ad Krit adaları və materik Yunanıstanı ərazisindəki Miken şəhəri ilə əlaqədardır. Müəyyən yüksəliş və tənəzzül mərhələlərini yaşayan bu mədəniyyət təxminən b.e.ə.2000-ci ildən 1200-cü ilə qədər yaşamışdır.

3.2. Homer və arxaik dövr mədəniyyəti

Yunanıstanın dorilər tərəfindən qəsbə Egey mədəniyyətinin və ümumilikdə təsərrüfatın süqutuna səbəb oldu. Tarixdə bu dövrün, yəni b.e.ə. XI-IX əsrlərin Qədim Yunan mədəniyyətində “qaranlıq əsrlər” kimi qəbul edilməsi məqbul hesab edilmir. Bu dövrün digər məşhur adı **Homer dövrüdür**. Homer Qədim Yunan mədəniyyətinin əzəmətli nümayəndəsi olub, məşhur “İliada” və “Odisseyə” əsərləri ilə dünya ədəbiyyatı siyahısına töhfə bəxş etmişdir. Bu əsərlər poema janrında yazılmış və Homerin dövründən çox-çox əvvəllərin (b.e.ə.IX əsr) hadisələrini təsvir edir. Homer “İliada” poemasında qədim Troyanı “Müqəddəs şəhər” kimi qiymətləndirir.

Yunan mədəniyyətində Homer dövrünün sonlarına yaxın sənətin spesifik, səciyyəvi, təkrarolunmaz xüsusiyyətləri təzahür tapmağa başlayır ki, bunlardan ilk növbədə, bütün yunan mədəniyyətinə aid olan kosmoloji xüsusiyyətdir. Bu xüsusiyyətin əsas mahiyyətini bütün mədəni hadisələrin dünya qanununa uyğun nizamlanması məsələsi təşkil edir.

B.e.ə. VIII əsrin ortaları VI əsrin axırları **arxaik dövr** kimi qiymətləndirilərək Yunanıstanda müstəqil polislərin təşəkkül tapdığı çağdır. Əhalinin kəmiyyətcə artması, şumlanmış torpaqların azlığı polislərin çox hissəsini ticarətin , ərazi ekspansiyasının inkişaf etdirilməsinə sövq etdi. Bu hadisə tarixdə “böyük kolonizasiya” kimi tanınaraq bədii mədəniyyətin inkişafına şərait yaratdı.

3.3. Klassik dövr mədəniyyəti

Qədim Yunan mədəniyyətinin çiçəklənmə dövrlərindən birini də b.e.ə. VI-IV əsrləri əhatə edən klassik dövr təşkil edir. Bu dövr erkən klassika (b.e.ə.VI-V əsrin I yarısı), orta klassika (b.e.ə. V əsrin ortaları) və son klassika (b.e.ə. V-IV əsrin sonları) çağlarına bölünür.

Erkən klassika çağında incəsənətdə ciddi üslub başlıca yer tutur. Bu ilk növbədə, həmin tarixi dövrdə ictimai-siyasi şəraitdəki vəziyyətlə bağlı idi. Yunanistanın Fars hökuməti ilə mübarizəsi, yunan şəhər-dövlətlərində (polislərdə) demokratiyanın güclənməsi ilə izah edilməyə başlayır. Arxaik dövrdəki tiranlığa artıq keçmişdə qaldı. Tarix səhnəsində vətəndaş, insan başlıca fiqur kimi əsas yer tutdu. Bu isə incəsənətdə mübarizə və döyüşlərlə bağlı hadisələrə üstünlük verilməsinə səbəb oldu.

B.e.ə. V əsrin 60-cı illərində Olimpiyada məşhur Zevsin məbədi ümuməllin cəmiyyətinin əsas müqəddəs yerlərindən biri kimi qiymətləndirilir.

Erkən klassikanın məşhur əsərlərindən biri də “Disk atan oğlan” heykəlidir. Heykəl dövrümüzdə qədər olduğu kimi gəlib çatmasa da, roma surəti əsasında o yenidən işlənib hazırlanmışdır. Onun yaradıcısı b.e.ə. yaşamış məşhur Miron idi. O, tuncdan hazırlanaraq ciddi üsluba malik olmaqla dövrünün ruhuna tam uyğun şəkildə yaradılmışdır.

Yunan incəsənəti orta klassika (təsviri sənət tarixində b.e.ə.V əsr – Perikl dövrü – orta deyil, yetkin klassika dövrü adlanır, fəlsəfə tarixində isə yetkin dövr – b.e.ə. IV əsrin I yarısı – məhz Platon və Aristotelin adı ilə bağlıdır) çağında çiçəklənir. Farsların dağıntılarından sonra şəhərlərin dirçəldilməsi, məbədlərin bərpası və yenilərinin tikintisi, ictimai bina və digər müqəddəs tikililərin inşası başlıca yer tutur. Afinada b.e.ə. 449-cü ildən başlayaraq Perikl adlı yüksək təhsili bir şəxs hakimiyyətə gələrək öz ətrafına Elladanın bütün zəkali insanlarını – filosof Anaksaqoru, rəssam Polikleti, heykəltəraş Fidini və d.cəlb edir. Afina Akropolunun yenidən, daha möhtəşəm və füsunkar formada tikilişi Fidinə üzərinə düşür və bunun öhdəsindən o çox peşəkarcasına gəlir.

Dövrün ən məşhur müdriki Sokrat (b.e.ə.470-399) idi. Onun fəlsəfəsinə görə mütləq həqiqət, mütləq etik dəyərlər mövcuddur ki, bu da allah tərəfindən idarə olunur. Bu filosof özündən əvvəlki müdriklərin ənənəvi problemlərinə nəzər yetirmədən əsas diqqəti insana – onun təbiəti, imkan və tərbiyəsinə yönəlmişdir.

Bu çağın digər müdrik filosofu Demokrit (b.e.ə.460 – uzun ömür sürərək vəfat etmişdir) idi. O, fəlsəfəyə atomist nəzəriyyənin müddəalarını gətirmişdi. Demokritə görə, təbiət, materiya bölünməyən atom zərrəciklərindən ibarətdir. Müxtəlif cisimlərin atomları forma və ölçülərinə görə müxtəlifdir, eyni atomların görüşməsi, birləşməsi cismin formasını yaradır.

Orta klassika dövründə elm naturfəlsəfə ilə vəhdət təşkil edirdi, lakin biliklərin həcmcə artması, ayrı-ayrı fənlərin yaranmasına təkan verdi. Məsələn, b.e.ə. V əsrdə Hippokratın adı ilə bağlı (b.e.ə.460-370) təbabətin tərəqqisi müşahidə olunur.

Orta klassika dövründə ədəbiyyatda irəliləyiş Esxil, Sofokl, Evripid, Aristofan kimi yazarların adı ilə bağlıdır. Esxil (b.e.ə.525-456) klassik yunan faciəsinin banisi hesab edilir. O, dramı inkişaf etdirərək teatr səhnələrini daha dinamik və canlı etdi. Teatra dekorasiya, maskaların daxil edilməsi Esxilin adı ilə bağlıdır. Onun yaradıcılığının aparıcı motivində vətəndaş xeyirxahlığı, vətənpərvərliyin tərənnümü başlıca yer tutur. Onun “Zəncirlənmiş Prometey” əsəri belələrinəndir.

Son klassika dövrünün məşhur filosofları Platon və Aristotel idi.

Beləliklə, qədim yunan mədəniyyətində klassika dövrünün, onun ayrı-ayrı çağlarını çox böyük rolu vardır.

Ellinizm mədəniyyəti

Ellin mədəniyyətinin xronoloji dövrü, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi Makedoniyalı İskəndərin vəfatından sonra başlamış və Misirin Roma imperiyasına birləşməsinədək davam etmişdir.

Ellin sivilizasiyası bədii mədəniyyət sahəsində ciddi dəyişikliklərlə müşayiət olunurdu. Bu, sivilizasiyanın incəsənətində klassik qaydalara və ciddiliyə son qoyur, bədii fəaliyyəti xeyli səviyyədə professionallaşdırırdı.

Ellinizmin əsas xüsusiyyətlərindən biri olan kosmopolitizm insanların özünü köməksiz hiss etməsinə səbəb oldu. Bu hisslər tez bir zamanda öz təzahürünü fəlsəfə və dində tapdı. Bu şəraitdə yunanların dinə olan məhəbbəti də

dəyişdi. Bütün bu proseslərin praktik nəticələri incəsənətin bütün növlərində özünü bədii formada göstərdi.

Ellinizm dövründə klassik dövrdən fərqli olaraq nəzəriyyə, təcrübə və elmi texnika arasındakı fərq aradan götürüldü. Bu, xüsusilə, Arximed (b.e.ə.287-212) yaradıcılığında özünü göstərdi. O, elmə hidravlik qanunun banisi kimi daxil oldu ki, bu da gələcəkdə nəzəri mexanikanın əsasını təşkil etmiş oldu. Bunlardan başqa, Arximed gələcək texnikanın inkişafına təkan verən vintvari nasos, müdafiə qurğuları, hərbi-döyüş atıcı maşınlarının konstruksiyalarını da vermişdi.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

Azərbaycan dilində

1. Azərbaycan tarixi I c. (Z.Bünyadov, Y.Yusifov). B., 1994
2. Tağıyev Ə., Əliyev Q. Kulturologiya. B., 1997, Dərs vəsaiti
3. Yusifov Yusif. Qədim şərq tarixi. B., 1990

Rus dilində

4. Алпатов. Всеобщая история искусства. М-л, 1948
5. Арнольд А. Введение в культурологию. М., 1998
6. Боннар А. Греческая цивилизация. тт. 1,2,3. М., 1992
7. Боннар А. Культура древнего Рима. М., 1985
8. Васильев Л.С. История религии Востока. М., 1988
9. Васильев Л.С. Цивилизации Востока. Вып.3., М., 1995
10. Васильев Л.С. История Востока. М., 1998
11. Джеймо. Римская цивилизация. 2000
12. Бонгард-Левин Г.М. Древнеиндийская цивилизация. М., 1980, 1993
13. Ерасов Б.С. Культура, религия и цивилизация на Востоке. М., 1999

14. Зелинский Ф.Ф. История античной культуры. СПб., 1995
15. Каждан А.П. Византийская культура (X-X вв). М., 1997
16. Куманецкий К. История культуры Древней Греции и Рима. М., 1990
17. Лосев А.Ф. Очерки античного символизма и мифологии. М., 1993
18. Перкинс. Греческая цивилизация. М., 2000
19. Хук С.Г. Мифология ближнего Востока. М., 1991

4. Orta əsrlər mədəniyyəti

4.1. Qərbi Avropa mədəniyyəti

Təxminən 10 əsrlik bir dövrü əhatə Orta əsrlər Qərbi Avropa mədəniyyəti siyasi, iqtisadi və mədəni həyatdakı dəyişikliklər, incəsənətdə yeni cərəyan və üslubların yaranması ilə xarakterizə olunur.

“Orta əsrlər” anlayışını ilk dəfə XV əsrdə İtalyan humanistləri öz yaşadıkları dövrü antik klassikadan ayırmaq üçün işlətmişlər. Sonralar bu termin Roma imperiyasının süqutundan İntibah dövrünədək olan bir mərhələni bildirməyə başladı. Məhz bundan sonra dünya tarixi Antik dövrə, Orta əsrlərə və Yeni dövrə bölündü. Maarifçilik dövründə bu mərhələyə maraq daha da artdı. Romantiklərin bu məsələyə münasibəti isə birmənalı olmadı. Yalnız XIX-XX əsrlər qərb sivilizasiyalarının böhranı dövründə alim-kulturoloqlar orta əsrlərin zəngin mədəniyyətini hərtərəfli öyrənməyə başladılar.

V-XIV (bəzən XVI) əsrləri əhatə edən orta əsrlər dövrü feodal cəmiyyətinin yaranması, inkişafı və süqutu ilə əlaqədar olubadətən erkən orta əsrlərə (V-X əsrlər), klassik orta əsrlərə (XI-XIII əsrlər), bəzən isə feodalizmin daha uzun sürən regionlarında son orta əsrlərə (XIV-XVI əsrlər) bölünür.

I dövr üçün Avropa xalqlarının formalaşması prosesi, Qərbi Avropa xristian mədəniyyəti tipinin yaranması, xristianlığın daha da möhkəmlənməsi və geniş yayılması xas idi.

II dövr mədəniyyətinin mühüm hadisəsi – xristian dininin yayılması ilə əlaqədar bu dinin əsas atributu olan kilsələrin kütləvi tikintisi və nəticədə memarlıqda roman və qotika üslublarının bərqərar olması idi.

III dövr dahi Dantenin, Akvianlı Fomanın adları ilə bağlıdır. Bu dövrə həmçinin elm və təhsilin inkişafı, fəlsəfədə sxolastikanın əsas istiqamətə çevrilməsi xas idi.

4.2. Roman və Qotika mədəniyyəti

Xristianlığın yalnız Kilsə formasında mövcud olması, əsas atributunun məhz Kilsə olması yeni memarlıq üslublarının – roman və qotikanın yaranmasına səbəb oldu. Avropa feodal pərakəndəliyi şəraitində xalqları birləşdirən yeganə vasitə Katolik Kilsəsi oldu. O, müqayisədilməz dərəcədə ideoloji və iqtisadi qüvvəyə malik idi. Qərbi Avropada roman üslubu dini dünyagörüşlü feodal cəmiyyəti şəraitində yetişir və vüsət alırdı.

Roman incəsənətinin əsas növü olan memarlığın inkişafı Qərbi Avropada feodal dövlətlərinin yaranması və çiçəklənməsi, təsərrüfat fəaliyyətinin canlanması, mədəniyyət və incəsənətin yeni dirçəlişi dövründə başlamış monumental tikintilərlə bağlı idi. Qərbi Avropanın monumental memarlığı hələ barbar xalqlarının incəsənətində mövcud idi. Məsələn, Ravennada Teodorixin məqbərəsi (526-530), Karoliqlər dövrünün kilsə binalarından olan Axende Böyük Karlın saray kapellası (795-805).

Roman memarlığını səlfi məhz orta əsr Orta Avropasının feodal qəsrləri oldu. Qəsr tikintisi təcrübəsi sonralar monastr komplekslərinə keçdi ki, bunlar da şəhər-qalalar və ya əməlli-başlı qəsəbələrdən ibarət idi.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

Azərbaycan dilində

1. Azərbaycan tarixi I c. (Z.Bünyadov, Y.Yusifov). B., 1994
2. Əliyev R. Azərbaycan VII-XIV əsrlərdə. B., 1980
3. Mahmud İsmayıl. Azərbaycan tarixi. B., 1997
4. Mehdiyev Niyazi. Orta əsrlər Azərbaycan estetik mədəniyyəti. B., 1986
5. Mədəniyyət, problemlər, perspektivlər. III h. B., 2002
6. Şükrov A. Kulturologiya dərslisi. B., 1998

Rus dilinda

7. Алпотов М.В. Искусство, живопись, скульптура, архитектура, графика. М., 1969
8. Бартольд В.В. Культура мусульманства. М., 1998
9. Васильев Л.С. История Востока. М., 1998
10. Гаспаров М.Л. Занимательная Греция. Рассказы о Древне-греческой культуре. М., 1995
11. Карсавин Л.П. Культура средних веков. Киев, 1995
12. Конрад Н. Запад и Восток. М., 1966
13. Кулаков А.Е. Религии мира. М., 1996
14. Культурология. История мировой культуры. Учебник Под ред.проф. А.Н.Марковой. М., 2000
15. Культурология (сост.А.А.Радугин). М.,1999
16. Левящ. Культурология. Уч.пос. Минск, 2000
17. Мец А. Мусульманский Ренессанс. М., 1996
18. Шишова Н.В. История и культурология. М., 2000

5. Yeni dövr mədəniyyəti

5.1. İntibah mədəniyyəti. İtaliya

“İntibah” – adlandırılan dövrü “Renessans” kimi də qeyd etmək məntiqə müvafiqdir. Fransızca eyni mənanı bildiren bu anlayışın beşiyi tarixən İtaliya olmuşdur. İntibah incəsənəti humanizm prinsipləri əsasında (latın sözü olan humanus – “insani” deməkdir) təşəkkül tapmışdır. Bu ideyalar XIV əsrdə təşəkkül taparaq XV-XVI əsrin II yarısı ərzində digər Avropa ölkələrində vüsət tapdı. Humanistlər hesab edirdilər ki, hər bir kəs şəxsiyyət kimi inkişaf etmək azadlığına malikdir. Bu inkişafı isə o, öz qabiliyyətləri hesabına aparır. Daha çox incəsənətdə parlaq və tam təcəssüm tapan humanizm ideyalarının əsas mövzusu mənəvi və yaradıcı imkanları ilə zəngin olan harmonik inkişaf etmiş insan obrazı idi.

İtalyan İntibahı aşağıdakı mərhələlər üzrə dövrəşir. Protorenessans (XIII-XIV əsrin II yarısı), Erkən İntibah (XV əsr), Yüksək İntibah (XV əsrin axırı – XVI əsrin əvvəlləri), Son İntibah (XVI əsrin sonları).

XIII-XIV əsr İtaliya mədəniyyətində güclü Bizans və qotik ənənələr fonunda yeni sənət xüsusiyyətləri təzahür etməyə başladı ki, bu da gələcək İntibahın başlanğıcından xəbər verirdi. Ona görə də bu dövrü məhz Protorenessans (daha doğrusu, Renessansa giriş kimi də başa düşmək olar, Protorenessans yunanca “ilkin deməkdir”) adlandırırlar.

Protorenessans dövrünün ədəbiyyatı da bəşəri əhəmiyyət kəsb edərək Dante, Petrarka, Bokkaçço kimi dahilər yetişdirmişdi. Aligyeri Dante (1265-1321) yaradıcılığı “yeni şirin üslub” adlanan məşhur məktəb kimi tanınmağa başladı. Burada qadına münasibət ideallaşdırılaraq ona müdriklik, xeyirxahlıq rəmzi kimi yansıdı. Onun ilk şeirləri məhəbbət məzmunludur, əsərlərinin başlıca qəhrəmanı Beatrice adlı qadındır.

Dante dünya mədəniyyəti tarixində Dante “İlahi komediya”nın müəllifi kimi silinməz iz buraxmışdır. Əsərin “komediya” adlandırılması o dövrdə əsərlərin pis başlanğıc və yaxşı sonluqla qurtarması ilə izah olunursa, “İlahi” epitet, bədii

əhəmiyyət və poetik kamilliyin vəhdəti kimi başa düşülməlidir. “İlahi” epitet bədii əhəmiyyət və poetik kamilliyin vəhdəti kimi başa düşülməlidir. “İlahi komediya” üç əsas hissədən – “cəhənnəm”, “Məşhər” və “cənnət”dən ibarətdir. Hər hissə 33 nəğməni əhatə edir. Bu əsərdə insanın ölümündən sonrakı həyatı təənnüm olunur. Hər hissədə müəllif bədii təhlil verir, dünyanın, təbiət və insanın yarıması mövcudluğunun unikal mənzərəsini yaradır. Dante öz əsərində fərdi təxəyyülündən o dərəcədə yerli-yerində istifadə etmişdir ki, əsəri oxuyan hər bir kəs, doğrudan da axirəti səyahət etmiş olur.

Dövrün ən məşhur sənətkarları **Leonardo da Vinçi** (1452-1519) hesab edilir. O, görkəmli rəssam olmaqla yanaşı, həm də dövrünün alimi idi. Onun erkən yaradıcılığına aid olan “Madonna çiçəklə” (1472) əsərində rəssam əvvəlki sənətkarlarından fərqli olaraq gənc Məryəmin analıq sevincini əks etdirən sadə səhnəni verir. Leonardo da Vinçi memarlıq sənətində də öz sözünü demiş sənətkardır. Rəssamın görkəmli əsərləri “Gizli gecə” (freska), “cokonda”, “Madonna körpə ilə”, “İsa peyğəmbərin xaç suyuna salınması” və b.dır. Lakin zəngin Florensiyalı Françesko del cokondonun arvadı Mona Lizanın portreti (1503) dünya incəsənəti tarixində əvəzi olmayan bir əsər kimi hələ neçə-neçə nəsilləri heyran edəcəkdir. Əsərin sənət möcüzələri ilə yanaşı onun haqqındakı əfsanə, elmi fərziyyə və tədqiqatlar bu portreti daha da dəyərləndirən səbəblərdəndir.

Yüksək İntibah dövrünün digər məşhur rəssamı **Rafael Santidir (1483-1520)**. Rafael təsviri sənətdə novator kimi tanınmışdır.

1504-cü ildə Florensiyaya gələn Rafaelin yaradıcılığı yetkinlik əldə edir. Onun bu dövrdə yaratdığı madonnalar körpə İsa ilə daha çox təsviri olunur. O dövrdə yaratdığı madonnalar körpə İsa ilə daha çox təsvir olunur. O dövrdə peyzaj fonunda istifadə daha başlıca yer tutur. 1505-ci ildə “Madonna yaşıllıqda” əsərində Leonardonun piramida kompozisiyasından istifadə edilərək incə rəng harmoniyalarına diqqətlə yanaşılmışdı.

Rafaelin müvəffəyyətləri, onun 1508-ci il Romadakı papa sarayına dəvəti ilə nəticələndi.

Rafael mahir rəsm ustadı idi. Bu rəsmlərdə cizgi və xətlərin rahat, azad, səhvsiz məqamlarını duymaq mümkündür.

Yüksək intibahı Mikelancelo Buonarrotisiz (1475-1564) təsəvvür etmək qeyri-mümkündür. Onun yaradıcılığı İntibaha yetkinlik, bütövlük, kamillik bəxş etmişdir. 1496-cı ildə Romaya gələn gənc Mikelancelo burada sonralar məşhurlaşacaq "Pyeta" ("İsa peyğəmbəri oxşama") (1498-1501) əsərini müqəddəs Pyotr kilsə kapellasında yaptı. Bu heykəltəraşlıq nümunəsi öz möhtəşəmliyi ilə kapellaya xüsusi müqəddəslik görkəmi bəxş edirdi.

1501-ci ildə Florensiyaya dönən Mikelancelo Davidin mərmərdən möhtəşəm heykəlini yaratmağa başladı (1501-1504). Heykəl 5,5 m ölçüyə malik olaraq insanın nəhəngliyinin hüdudsuzluğunu üzə çıxarır. Düşməne daşla zərbə endirməyə hazırlaşan gəncin özünə həm fiziki, həm də mənəvi arxayınçılığı onun qalib olacağından xəbər verir. Bu duyğunu heykəltəraş böyük həssaslıqla, ustalıqla təcəssüm etdirə bilmişdir.

Mikelancelo özünü heykəltəraş kimi qələmə versə də, onu gözəl rəssam və memar kimi də dəyərləndirmək olar. Belə ki, Vatikanda Sikstin kapellasının Tavanının müəllifi, məhz bu görkəmli sənətkar olmuşdu ki, bunu da 1508-1512-ci illərdə yaratmışdı.

Son intibah. Bu dövr XVI əsrin 40-cı illərindən başlayır. Bu tarixi mərhələdə İtaliya xarici qəsbkarların hökmranlığı altına düşür. Yalnız Venetsiyada incəsənət sahəsində müstəqillik, sərbəstlik mövcud idi. Demək olar ki, humanist mədəniyyət, incəsənət dərin böhran keçirirdi. Burada antirenessans, antiklassik tendensiyalar manyerizm cərəyanında təzahür tapdı. Lakin bütün bunlara baxmayaraq, İntibahın son mərhələsinin görkəmli sənətkarları yetişmişdi. Bunlardan biri memarlıqda Şimali İtaliyanın yetişdirməsi olan Andrea Palladiodur (1508-1580). Palladionun memarlığa gətirdiyi yeniliklər artıq XVII-XVIII əsrlərdə Avropa klassisizminin palladioçuluq adını daşmasına səbəb oldu.

Yaradıcılığı bu rəssama tam əks olan Son İntibah nümayəndəsi Tintoretto (1518-1594) hesab edilir. Əsl adı Jakano Robusti olan Tintoretto incəsənətdə yeni cığırın nümayəndəsi idi. O, rəssamlıqda simmetriya, ciddi çəki bərabərliyinə qarşı

olub, məkan məhdudluğunu aradan götürmüşdü. Onun “Gizli gecə” əsəri dövrünün ən gözəl rəsm əsərlərindəndir. Digər əsəri “Məbədə giriş” adlanır.

Beləliklə, İtaliya İntibahının bütün dövrləri ilə tanışlıqdan sonra onun dünya mədəniyyəti, sivilizasiyasının aparıcı dayaqları olması haqqında qəti nəticə çıxartmaq olar. İntibaj incəsənəti bütün sahələri, xüsusilə, təsviri sənət, memarlıq, tətbiqi sənətdə daha unikal səviyyədə inkişaf etmişdir.

5.2. Barokko mədəniyyəti

XVII əsr Yeni dövrün milli-mədəni inkişafında müstəsna rol oynadı. İtaliya, İspaniya, Flandriya, Hollandiya, Fransa kimi ölkələrin hər birinin özünəməxsus bədii ənənələrə və milli bədii məktəblərə malik olması XVII əsri mədəniyyət tarixində yeni mərhələ kimi nəzərdən keçirməyə imkan verir. Bu ölkələrin milli xüsusiyyətləri onların ümumi cəhətlərə malik olmasını istisna etmir. Riyaziyyat, astronomiya, fizika və digər təbiət elmlərinə artan maraq elm və fəlsəfəni yeni istiqamətə yönəltdi. Avropanın mütərəqqi fikirli filosof və alimləri “elm elm üçündür” devizini deyil, təbiəti insana tabe etmək məqsədini güdürdülər. İngiltərədə F.Bekon, Fransada R.Dekart, Hollandiyada Spinoza bir-birindən fərqlənsələr də onları məhz bu məqsəd birləşdirirdi.

Beləliklə, XVII əsrdə Avropada incəsənətin bütün növlərini – bədii ədəbiyyat, musiqi, teatr, memarlıq və təsviri sənəti əhatə edən 2 yeni üslub – barokko və klassisizm bərqərar oldu.

Şərti olaraq Cordano Brunonun (1600) qətl ili İntibahın yekunu hesab edilir. Mədəni-tarixi baxımdan olduqca coşqun və maraqlı olan məhz XVII əsrdə İntibah **barokko** ilə əvəz olunur. Həyatın mahiyyətini hərəkətdə verən barokko, termin kimi yalnız XIX əsrin sonunda İsveçrə sənət nəzəriyyəçisi U.Burqxardt və Völflin tərəfindən ədəbiyyata gətirilib. Barokko italyan dilində “qəribə, əcayib”, portuqal dilində “əyri mirvari” deməkdir. Əslində isə heç kimi bu sözün nə mənşəyini, nə də ilkin mənasını bilmir. Lakin barokkonun XVII əsr incəsənəti tarixində müstəsna rol

oynaması hamıya məlumdur. Barokko İntibah böhranından sonra manyerizmin ardınca yaranaraq rokoko üslubunun sələfi olur.

Barokko dünyaya klassik əsərlər yaradan yazıçılar, rəssamlar, memarlar, musiqiçilər bəxş etdi.

XVIII əsrin sonunda artıq “mədəniyyət” anlayışı bütün Avropa dillərində və elmi ədəbiyyatda vətəndaşlıq hüququ qazandı.

Yan Amos Komenski (1592-1670) XVII əsrin görkəmli maarifçi filosofu, humanist pedaqoqu olmuşdur. O özünün “Dünyanın dolaşmaq yolları”, “Dillərin açıq qapısı”, “Böyük didaktika”, “Fizika”, “Didaktika”, “Təbii üsulun qanunları”, “Ümumi hikmətlərin müjdəçisi”, “İşığın yolu”, Təbii istedadların mədəniyyəti haqqında”, “Dirilmiş forsi” və s. əsərləri ilə dünya şöhrəti qazanmışdır.

Con Lokk o zamankı İngiltərə burjua cəmiyyətində ləyaqətli yer tutmuşdur. O, İngiltərədə burjua cəmiyyətində ləyaqətli yer tutmuşdur. O, İngiltərədə yeni burjua dövlət quruluşunu əsaslandırmağa çalışmışdır. “İnsan əqli haqqında təcrübə” əsərində sübut etmək istəmişdir ki, insan şüuru və təsəvvürlərində fitri ideyalar yoxdur, uşaq ruhu “ağ lövhəyə” bənzəyir.

Jan Jak Russo (1712-1778) XVIII əsr fransız maarifçilərindən biridir. O, dövlətin mənşəyi haqqında C.Lokkun görüşlərinə əsaslanıb sübut etməyə çalışmışdır ki, insan təbii halında həmişə azadlıq, bərabərlik, qardaşlıq üçün təbii hüquqlara malik olmuşdur. O, insanın formalaşması və dövlət quruculuğunda əqlin gücünə yüksək qiymət verirdi.

Deni Didro (1713-1784) fransız materialist filosoflarının ən görkəmli nümayəndələrindən biridir. O, “Fəlsəfi düşüncələr”, “Korların məktubu və gözlülərə nəsihət” adlı əsərlərində feodal quruluşunu tənqid edirdi.

Didro materiyanın məhv olması və yaşaması ideyasını müdafiə edirdi. O, duyğuları yüksək qiymətləndirərək göstərirdi ki, ağıl hakim, duyğular isə onun şahidləridir. Ağıl həmin şəhidlər vasitəsilə alınan məlumatları mühakimə etməlidir. O, ağılla hissləri eyniləşdirmir, onları dialektik vəhdətdə götürürdü.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

Azərbaycan dilində

1. Mədəniyyət, problemlər, perspektivlər. IV h. B., 2003
2. Məmmədova Maral. Mədəniyyət nəzəriyyəsi. B., 2003
3. Şükrov A. Kulturologiya dərslük. B., 1998
4. Tağıyev Ə., Əliyev Q. Kulturologiya. B., 1997, Dərs vəsaiti

Rus dilində

1. Арнольдov А. Введение в культурологию. М., 1998
2. Веремьев А.А. Введение в культурологию
3. Ерасов Б.С. Культура, религия и цивилизация на Востоке. М., 1999
4. История зарубежного искусства. М., 1984
5. Культурология. История мировой культуры. Учебник Под ред. проф. А.Н.Марковой. М., 2000
6. Мамонтов С. Основы культурологии. М., 1994
7. Ревуненкова Н.В. Ренессансное свободомыслие и Реформация. М., 1988
8. Мец А. Мусульманский Ренессанс. М., 1996
9. Лосев А.Ф. Эстетика Возрождения. М., 1978
10. Культура эпохи Возрождения и Реформации. Л., 1981
11. Баткин Л.М. Итальянское возрождение. М., 1995
12. Бицилли П.М. Место Ренессанса в истории культуры. СПб., 1996

6. XIX-XX əsrlər mədəniyyəti

6.1. XIX əsr Qərbi Avropa mədəniyyəti

Beləliklə, XIX əsrdə fəlsəfə, elm, texnika, ədəbiyyat və incəsənət sahəsində böyük irəliləyişlər oldu.

XIX əsrin bədii mədəniyyətində iki başlıca mərhələni qeyd etmək olar: romantizm mərhələsi (yüzdilliyin I yarısı) və dekadans mərhələsi (50-ci illərin sonundan I Dünya müharibəsinə qədər).

“Romantizm” anlayışı bədii cərəyan olmaqdan çox-çox əvvəl təşəkkül tapmışdı. XVIII əsrə qədər “romantik” epiteti roman dillərində yazılmış bədii əsərlərin üslub xüsusiyyətlərini ifadə edirdi. Bunlar roman, romans, cəngavərlər haqqında poemalar idi.

Romantizmin təşəkkülü mürtəcə burjua həqiqətləri üzərində ədalətli cəmiyyət qurmaq ideyalarını təbliğ edən maarifçilik ideyalarının naümidliyi ilə bağlıdır.

Romantizmin çiçəklənməsi XIX əsrin 20-30-cu illərinə təsadüf edir. Romantizmin yaradıcı metodunu bütün incəlikləri ilə təzahür edən kinayə (yüngül və acı) təşkil edirdi. Sentimentalizmin xəttini davam etdirən romantizm hiss, həyəcan və ehtiraslara üstünlük verirdi. Bu ruhda yazılmış əsərlər öz parlaqlığı və orijinallığı ilə fərqlənirdi. Burada melanxoliya, “bəşəri kədər”, gözəl keçmişə nostalgiya hisslərlə zəngin olurdu. Əsərin qəhrəmanı ilə ətraf mühit arasındakı faciəvi ziddiyyət ədəbiyyat, musiqi və rəngarlıqda aparıcı mövzu idi. Tənhalıq motivi bir çox yazıçıların, Bayron, Heyne, Şelli, Stendalin yaradıcılığında başlıca yer tutub. Musiqi sənətində gözəlliyi duymağın sıxıntı, kədərlə təzahürü Şuman, Şubert, Berlioz yaradıcılığında üstünlük təşkil edirdi.

Romantizm əvvəlcə Fransanı, daha sonralar Avropanı lərzəyə salan nəhəng sosial çevrilişlər cəmiyyət tərəfindən sakit qarşılanmadı, inqilabdan ümidi boşa çıxan ictimai psixologiyaya güclü təsir göstərdi. İnsanın zahiri həyatına olan maraq onun emosional, mənəvi aləminə olan maraqla əvəz olundu.

Mədəniyyət və incəsənətdə insana, bir tərəfdən yanaşma yeni bir istiqamətlə əvəz olundu. Mədəniyyət və incəsənətdə insana, bir tərəfdən yanaşma yeni bir istiqamətlə əvəz olundu. Bu özünü öncə romantizmdə daha sonralar realizmdə göstərdi.

Romantik sənətə aşağıdakı xüsusiyyətlər xasdır: burjua gerçəkliyinə qarşı nifrət; burjua maarifçiliyinə və klassisizminin rasionalist prinsiplərindən qəti surətdə imtina edilməsi və s.idi.

Romantizmin mənəvi – estetik pafosu insan ləyaqətinin təsdiqi, mənəvi – yaradıcı həyatının özünüqiymətləndirilməsi ilə bağlı idi. Bütün bunlar sonra azadlığa can atan romantik qəhrəman obrazlarında öz əksini tapmışdır.

Almaniyada təşəkkül tapan romantik dünyagörüşü və romantik estetikası tezliklə bütün Avropaya yayılır. O, mənəvi mədəniyyətin bütün sahələrini – ədəbiyyat, musiqi, teatr, humanitar elmlər, plastik incəsənəti əhatə edir.

XIX əsrin I yarısında Avropada romantik fəlsəfə mövcud idi. İohann Qotlib Fixte (1762-1814), Fridrix Vilhelm Şelling (1775-1854), Artur Şopenhauer (1788-1860) və b.

Romantizmin zirvəsini Ernst Toedor Amadey Hofman (1776-1822) yaradıcılığı təşkil edir. Alman romantizminin bu görkəmli yazıçısı, həm də istedadlı musiqiçi, karikatura ustası idi. Onun əsərlərinə dramatism və sarkazm, lirika və qrotesk kimi keyfiyyətlər xasdır. Həqiqət və fantastika aləmi ilə qarşılaşaraq Hofman fantastikanı kinayə ilə təhlil edir.

İngiltərədə lirik romantizmin görkəmli nümayəndəsi Corc İoel Qordan Bayron (1766-1824) oldu. Bayron əsərlərinin mərkəzində qəmgin əhval-ruhiyyəli obraz sivil cəmiyyətindən Şərqə doğru cəhd göstərərək ehtiras və coşqun hisslər axtarır. Özünün şərq poemalarında “Korslar”, “Abidoslu gəlin”, “Lara” əsərlərində Bayron zülmə qarşı fəal mübarizə aparır. O həm də fəlsəfi poemaların müəllifidir. “Manfred”, “Don Juan” məhz belələrindəndir. Bu əsərində o, öz idealını – siyasi azadlığa cəhd göstərən obrazı tərənnüm edir. Fəal humanizmi və peyğəmbərcəsinə uzaqgörənliyi onu bütün Avropada tanıtmışdır.

İngilis romantizminin digər nümayəndəsi c.Kits və P.B.Şelli hesab edilir.

XIX əsrdə Fransa ədəbiyyatında mütərəqqi romantizmin görkəmli nümayəndələri V.Hüqo və Jorj Sand hesab edilir.

Viktor Hüqo (1802-1885) çox çətin və mürəkkəb inkişaf yolu keçmişdir. Hüqo yaradıcılığında azadlıq və təbəlliyi tərənnüm edirdi. Bütün bu tələblər Viktor Hüqonun “Kromvel” pyesində öz əksini tapıb. Onun məşhur romanlarından “Paris Notrdam kilsəsi”, “Dəniz əməksevərləri”, “Gülən adam”, “Səfillər” bəşəri əhəmiyyət kəsb etdi. Çünki burada XIX əsrin ən kəskin sosial problemləri əksini tapırdı. Yazıçının son romanı olan “Doxsan üçüncü il” Fransa inqilabına həsr edilir.

Romantizmdə demokratik cərəyanın görkəmli nümayəndəsi Jorj Sanddır (əsil adı Avrora Dyüdevandır, 1804-1876). Onun əsərlərinin əsas motivi sosial məsələlərdir. “İndiana”, “Valentina”, “Leliya”, “Jak” adlı romanlarında qadının ailə və cəmiyyətdəki vəziyyəti ilə əlaqədar problemlərə toxunulur. Onun bir çox əsərləri tərcümeyi-hal məzmunludur.

Almaniyada romantik operanın ilk nümayəndəsi E.T.A.Hofman (“Undina” operası) və K.M.Veber (1786-1826) idi. K.M.Veber alman milli opera sənəti uğrunda mübarizə apararaq bu xalqın azadlığı və ölkənin birləşməsini əsərlərində təcəssüm etdirirdi.

6.2. XIX əsr Rus mədəniyyəti

Rus mədəniyyəti tarixində XIX əsr xüsusi yer tutur. Bu əsr rus mədəniyyətində indiyədək görünməmiş sıçrayış edərək, elm, təhsil, incəsənət, maarif, fəlsəfə, ədəbiyyat sahəsində qüdrətli sənətkarlar yetirmişdir.

XIX əsrdəki ictimai həyat, reallıqlar bu dövrün ədəbiyyatında da əks etdirilirdi. Ədəbiyyatda başlıca istiqamətlər klassisizm, sentimentalizm, romantizm idi. Realizm bunların içərisində daha qabarıq təzahür edirdi. Sentimentalizmin görkəmli nümayəndəsi yazıçı və tarixçi haqqında yuxarıda söhbət açdığımız N.M.Karamzin idi.

Rus relizminin banisi dahi A.S.Puşkin (1799-1837) hesab edilir. Rus ədəbiyyatının qızıl əsri, məhz onun adı ilə bağlıdır. O, rus ədəbiyyatında yeni istiqamətin, abı-havanın müəllifidir. Rus mədəniyyəti dünya sivilizasiyasına məhz Puşkinin adı ilə daxil olmuşdur.

Puşkinin sələfləri ondan sonra rus ədəbiyyatını qoruyub saxlayaraq, daha da zənginləşdirdilər. Belələrindən biri M.Y.Lermontov (1814-1841) idi.

XIX əsr rus ədəbiyyatının qızıl dövrünün digər əzəmətli nümayəndələri İ.S.Turgenov (1818-1883), İ.A.Qonçarov (1812-1891), M.E.Saltıkov-Şedrin (1826-1889), A.N.Ostrovski (1823-1886), şairlər N.A.Nekrasov (1821-1878), F.İ.Tyutçev (1803-1873), A.A.Fet (1820-1892) və b.hesab edilir. A.N.Ostrovski öz əsərlərində Qoqolun “natural məktəbi”ni davam etdirir. Onun “Gəlirli yer”, “Tufan”, “Canavar və qoyunlar”, “Cehizsiz qız” və s. povestlərində ticarət aləminin incəlikləri tədqiq olunur. Ostrovski dramaturgiyası rus realist teatrının təşəkkülündə əhəmiyyətli rol oynamışdır.

Rus ədəbiyyatının qızıl dövrünü yekunlaşdıraraq digər iki nəhəng L.N.Tolstoy (1828-1910) və F.M.Dostoyevski (1821-1881) mədəniyyətin əlçatmaz zirvəsini təşkil etdi.

XIX əsrin ilk onilliyi rus memarlığında klassisizmin yekunlaşması və ampir (frans.empire – imperiya, dövlətin qüdrətini təzahür etdirən) üslubunun tətbiqi ilə səciyyələnir.

Dövrün memarlığının xarakterik xüsusiyyəti, iri memarlıq ansambllarının yaradılması idi.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

Azərbaycan dilində

1. Mədəniyyət, problemlər, perspektivlər. III h. B., 2002
2. Məmmədova Maral. Mədəniyyət nəzəriyyəsi. B., 2003
3. Şükrov A. Kulturologiya dərslik. B., 1998

Rus dilində

4. Алпатов. Всеобщая история искусства. М-л, 1948
5. Веремьев А.А. Введение в культурологию
6. Грибунина Н.Г. История мировой художественной культуры. В 4 ч. – Тверь, 1993
7. Драч. Культурология в вопросах и ответах.
8. Кондаков И.В. Введение в историю русской культуры. М., 1997
9. Культурология. История мировой культуры. Учебник Под ред.проф. А.Н.Марковой. М., 2000
10. Культурология. Краткий тематический словарь. Ростов – на-Дону. 2001
11. Мещеряков История Российской культуры. Имена и факты. 15-20 вв. М., 2000
12. Петрухинцев Н. 20 лекций по истории мировой культуры. М., 2001

7. Mədəniyyət və sivilizasiya

Mədəniyyətlə bağlı olan anlayışlardan biri də “sivilizasiya”dır. Bu termin latın dilindəki “sivilis” sözündən götürülərək “vətəndaş”, “mülk”, “dövlət” mənalarını ifadə edir. Dilimizdə bu termini çox vaxt “inkişaf”, “tərəqqi” mənalarında işlədirik. Əlbəttə, “sivilizasiya” anlayışı özünün ilkin mənasında məhz bu məzmunu, yəni “tərəqqi”ni ifadə edir. Çox zaman bizə elə gəlir ki, “tərəqqi” yalnız müasiri olduğumuz bu günə aiddir. Amma əslində tarix boyu mədəniyyət və sivilizasiya anlayışları bir-biri ilə bağlı olmuşdur. Məsələn, qədim sivilizasiyalar haqqında şahidlik edən abidələr bunun bir daha canlı nümunəsidir. Bəzən isə, sivilizasiyanın modern texnikası ilə bağlılığına güvənilir. Əslində sivilizasiya ilk növbədə insanların şüurunda, beynində olmalıdır. Məhz bu xüsusiyyətinə görə görkəmli filosof İ.Kant qeyd edirdi ki, sivilizasiya insanın öz həyatı və davranışını nizama salandan sonra başlayır.

Sivilizasiya inkişafın ən yüksək mərhələsi, eyni zamanda, süqutun başlanğıcıdır. Bunu sübut etmək üçün tarixi mərhələlərin bir-birini əvəz edərək süqutlarının nümunəsi kifayətdir. Belə ki, onların süqutuna səbəb bu mərhələlərin özünəxas ən yüksək inkişafı, xüsusilə, təsərrüfatın tərəqqisi idi. Tarixi inkişaf prosesinə uyğun olaraq sivilizasiyaların da formaları mövcuddur: quldarlıq, feodalizm, kapitalizm və s.

Mədəniyyət və sivilizasiya anlayışlarını müxtəlif aspektlərdən tədqiq edənlərin hamısını bir nöqtəyi-nəzər birləşdirir ki, bu da bir neçə məqam ilə izah edilir. Bunlar ilk növbədə aşağıdakılardır: birincisi “mədəniyyət” anlayışı “sivilizasiya” anlayışına nisbətən daha genişdir.

Bütöv bir sistem kimi mədəniyyət iki formada anlanılır: maddi mədəniyyət və mənəvi mədəniyyət. Mədəniyyətin bu iki formaya bölünməsi iki mühüm istehsal – maddi və mənəvi istehsalın mövcudluğuna uyğundur. Maddi mədəniyyət insanın maddi-istehsal fəaliyyətinin bütün sahələrini əhatə edir. Buraya əmək vasitələri, yaşayış və gündəlik məişət əşyaları, geyim, nəqliyyat vasitələri və s. aiddir.

Mənəvi mədəniyyətə isə, mənəvi istehsal sahəsi və onun nəticələri, məhsulları aid edilir. Buraya şüurun bütün sahələri – elm, mənəviyyat, tərbiyə və maarif, hüquq, fəlsəfə, incəsənət, ədəbiyyat, folklor, din və s.aiddir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

Azərbaycan dilində

1. Mədəniyyət tarixi və nəzəriyyəsi. B., 2010
2. Kulturologiya. Dərslik. ADMİU-nun “Mədəniyyətşünaslıq” kafedrasının nəşri. B., 2003.02
3. Mədəniyyət, problemlər, perspektivlər. Elmi məqalələr toplusu. B., 2001
4. Mədəniyyətin aktual problemləri (ADMİU-nun “məd. tar. və nəzər” kafedrasının elmi məqalələr toplusu). B., 2000
5. Mədəniyyət nəzəriyyəsinin öyrənilməsinə dair metodik göstərişlər (S.Şahhüseynova). B., 1999
6. Mədəniyyət, problemlər, perspektivlər. III h. B., 2002
7. Şükrov A. Kulturologiya dərslik. B., 1998

Rus dilində

8. Азимов К. Ценностный мир человека в религиозно-философской доктрине зароастризма. Б., 1991
9. Арнольднов А. Введение в культурологию. М., 1998
10. Веремьев А.А. Введение в культурологию
11. Введение в культурологию (под.ред.Е.В.Попова). М., 1995
12. Культурология. История мировой культуры. Учебник Под ред.проф. А.Н.Марковой. М., 2000
13. 15. Культурология (сост.А.А.Радугин). М.,1999